

A levegőről (*Peri phüszón*)

A mesterségek között van olyan, amely a mesterséget űzők számára fáradságos, azonban akiknek szükségük van rá, azoknak hasznára van; amely közös java a polgároknak, azoknak ellenben, akik vele foglalkoznak, fájdalmas. Az efféle mesterségek közül való az, amelyet a görögök orvostudományak (*iétriké tekhné*) neveznek. Ugyanis az orvos látja a szörnyűségeket és kellemetlen dolgokkal érintkezik, az ellenségeskedésen és ellenszenvon kívül fájdalmat szerez magának, a betegek viszont ennek a mesterségnek a révén igyekeznek távol tartani maguktól a legrosszabb dolgokat: a betegségeket, a fájdalmat, a szomorúságot, a halált. (10.) A gyógyítás ugyanis mindezekkel a dolgokkal ellentétes. Ám azt nehéz meglátni, ami e mesterségben kellemetlen, csak azt könnyű, ami benne értékes. A kellemetlen dolgok csak az orvoslásban jártas emberek előtt ismertek, és nem a laikusok előtt, ugyanis ezek megértése nem a testre, hanem a gondolkodásra (*gnómé*) tartozik. Mert amennyiben operálni kell, szükséges, hogy a gyakorlás révén ez megszokássá váljon, a szokás ugyanis a kezek legjobb tanítómestere. A legkevésbé nyilvánvaló és legsúlyosabb betegségekről inkább vélekedéssel, mint mesterségbeli tudással döntenek.¹ (20) Ezekben a dolgokban különbözik a legnagyobb mértékben a tapasztalat a tapasztalatlanságtól. Ezek közül való az a kérdés, hogy mi a betegségeknek az oka, és mi a kezdete és forrása a testi szenvedéseknek. Ha ugyanis valaki tudja, hogy mi az oka a betegségeknek, képes megadni a testnek azt, ami annak hasznos. Ez az orvostudomány a leginkább természet szerint való.² Például az éhezés betegség, mert ami keserves helyzetbe hozza az embert, azt nevezik betegségnek. Mi tehát az éhezésnek a gyógyszere? Az, ami megszünteti az éhséget, vagyis az élelem. (30) Tehát az éhezést ezzel kell gyógyítani. Ugyanígy a szomjúságot az ivás szünteti meg, az elteltséget kiürítéssel kell gyógyítani, az ürességet jóllakottsággal, a fáradtságot pihenéssel.³ Egyszóval az ellentéteknek ellentétes dolgok a gyógyszerei, az orvostudomány ugyanis nem más, mint elvonás és hozzáadás: a fölöslegben lévőknek az elvonása, a hiányzóknak a hozzáadása. Aki ezeket a legjobban alkalmazza, az a legkiválóbb orvos. Aki ettől a leginkább eltávolodik, az távolodik el leginkább a mesterségtől is. Ezeket fejtjük ki néhány szóval a továbbiakban.

I. Minden betegségnek a jellege (*troposz*) ugyanaz, de a helye (*toposz*) különböző. Úgy látszik, hogy egyik betegség sem hasonlít a másikhoz, hanem a helyek mássága és eltérései alapján különböznek. Mégis, minden betegség egyetlen fajtába (*ideé*) tartozik és mindegyiknek ugyanaz az oka (*aitié*). A következő beszédben megpróbálom kifejezni, hogy mi ez az ok.

II. Mind az emberek, mind a többi élőlény testét a táplálék három fajtája tartja fenn. Ezek a táplálékok az étel, az ital és a levegő (*pneumata*). A testben lévő levegőt lélegzetnek (*phüszai*) hívják, a testen kívüli levegő pedig az *aér*.⁴ Mindenek közül minden dologban ez a leghatalmasabb erő,⁵ méltó arra, hogy a hatalmát (*dünamisz*) megvizsgáljuk. A szél (*anemosz*) a levegő folyama és áradata. Amikor a nagy mennyiségű levegő hatalmas áramlást hoz létre, a fákat gyökerestül tépi ki a levegő ereje, felkorbácsolja a tengert, s még a nagy hajókat is hánykolódásra készíti. Ilyen erő (*dünamisz*) lakozik a levegőben. A szemnek mégis láthatatlan, nyilvánvaló viszont az értelem (*logiszmosz*) számára. Hiszen mi jöhetne létre egyáltalán nélküle? Mi az, amiben ne volna

jelen? Vagy mi az, amihez nem társul? Hisz minden az ég és a föld között levegővel van tele. Ez az oka a télnek és a nyárnak: télen sűrűvé és hideggé válik, nyáron enyhe és szelíd lesz. De még a Nap, a Hold és a csillagok útját is a levegő határozza meg, ugyanis a tűznek a levegő a tápláléka, s a tűz a levegőtől megfosztva nem képes létezni, és ezért a Nap örökkévaló életét is a könnyű levegő adja. Nyilvánvaló, hogy még a tenger is részesedik a levegőből. Mert a vízben élő állatok sem lennének képesek élni, ha nem részesednének a levegőből. Márpedig hogyan részesednének másképp, ha nem a víz által és a vízből, amely levegőt foglal magába? És ahogy a föld a levegő alapja, a levegő is föld alapzata, semmi sem mentes a levegőtől.⁶

III. Hogy miért van hatalma a levegőnek a mindenségben, elmondtuk. Ám ezenfelül a halandók esetében is ez az oka az életnek és a betegségeknek a betegek esetében. Minden testnek szüksége van levegőre, olyannyira, hogy a többi táplálékot, vagyis az ételt és az italt nélkülöző ember képes még élni két, három vagy akár több napig is, de ha valami elzárja a levegő testhez vezető útját, a nap egy csekély része alatt meghal, mert olyannyira szükséges a levegő a test számára. Továbbá minden más tevékenységgel felhagyhat az ember, hisz az élet tele van változással, ezt az egyet azonban mindig véghez kell vinnie minden halandó élőlénynek, azaz a be- és kilégzést.⁷

IV. Tehát, ahogy elmondtuk, minden élőlény nagymértékben részesedik a levegőből. Ezek után azt kell elmondanunk, hogy a legnagyobb valószínűség szerint nem máshonnan, hanem éppen innen erednek a betegségek, amikor belőle a kellenél több vagy kevesebb, akár egy tömegben, akár betegséget okozó fertőzéssel keveredve, éri el a testet. A téma egészéről elegendőnek tartom ezeket elmondani. Ezekről a dolgokról áttérve mostani feladatunkra ugyanazon érveléssel kimutatom, hogy minden betegség ebből ered.

V. Először a legközönségesebb betegséggel kezdem, a lázzal. A láz ugyanis minden más betegséghez társul, leginkább pedig a gyulladáshoz (*phlegmoné*). A láznak két fajtája van, ahogy mindjárt kifejttem. Az egyik a mindenkinél közösen fellépő és járványosnak nevezett láz, a másik a rossz életmód következtében egyénileg lép fel azoknál, akik helytelen életmódot folytatnak.⁸ Mind a kettőnek oka a levegő. A közösen fellépő láz azáltal lesz ilyen, hogy ugyanazt a levegőt lélegzi be mindenki: a hasonló levegő hasonló módon keveredik a testtel, és így a lázak is hasonlóak lesznek. De valaki itt felvethetné: akkor miért nem az összes élőlényt támadják meg az ilyen betegségek, miért csak bizonyos fajtákat? Azt válaszolhatnám erre, hogy különbözik a test a testtől, a természet a természettől és az élelem az élelemtől. Nem úgy van ugyanis, hogy az élőlények minden fajtája számára ugyanaz a dolog jár kedvező, illetve kedvezőtlen hatással, hanem ugyanaz a dolog megfelelő az egyiknek, a másiknak viszont káros.⁹ Amikor tehát a levegő azal a fajta szennyezettséggel (*miaszma*)¹⁰ fertőzött, amely ellentétes az emberi természettel, akkor betegszenek meg az emberek. Amikor viszont az élőlények más fajtájának természetével összeférhetetlen a levegő, akkor azok betegszenek meg.

VI. Szóltunk tehát a betegségek közül a közösekről, hogy mikor és hogyan, kiknél és mitől keletkeznek; ezután azt fogom megvizsgálni, amikor a láz a helytelen életmód [vagy: étrend]¹¹ következtében lép fel. A helytelen étrend vagy abban áll, hogy nagyobb mennyiségű folyékony vagy száraz ételmet kap a test, mint amennyit képes elviselni, és az élelem nagy mennyiségét

nem ellensúlyozza semmiféle fizikai terhelés, vagy abban, hogy változatos és eltérő fajtájú ételmet vesz magához. Ugyanis az egymástól eltérő élelmiszerek ellentétben állnak egymással, egyesek gyorsabban, mások lassabban emésztődnek meg.¹² A túl sok étellel szükségszerűen túl sok levegő kerül a szervezetbe. Ugyanis minden elfogyasztott étellel és megivott folyadékkal levegő kerül a testbe, vagy több, vagy kevesebb. Nyilvánvaló ez a következőből. Ugyanis a legtöbb ilyen esetben [ti. amikor túl sok a táplálék] hányás következik be az evés vagy az ivás után, mert feltolul a bezárt levegő, amikor kiszakadnak a buborékok, amelyekbe be van zárva. Ezért amikor a test eltelik étellel és levegővel van tele, tovább marad a testben az élelem. Az élelem tovább marad, mivel több, mint amennyi képes eltávozni. Miután alul eldugaszolja a hasat, az egész testen végigfut a levegő. Elérkezve a test leginkább vérral telített részeibe, lehűti azokat. Miután ezek a helyek, ahol a vér eredete és forrása van, lehűltek, az egész testen borzongás (*phrikai*) fut át. Mivel az egész vér lehűl, az egész test reszket.

VII. Ezért alakul ki tehát először a borzongás, még a lázat megelőzően. A borzongás [mértéke] az áramló levegő mennyiségétől függ, és attól, hogy az mennyire hideg: nagyobb mennyiségű és hidegebb levegőtől erősebb, kisebb mennyiségű és melegebb levegőtől kevésbé erős.¹³ A borzongás során jelentkező hidegrázás (*tromoi*) is ugyanezen a módon jön létre. Az áramló vér találkozik a hidegrázással, és végigrohan a testen, annak legmelegebb részeibe. A bolyongás útja a következő: (10) Amikor a vér leszökik a test kiálló részeiből, a belső szervek és a húsos részek reszketni kezdenek. A test egyes részei ugyanis ekkor vérben bővelkedőkké válnak, míg mások vértelenek lesznek. A test vértelen részei a lehűlés miatt nem maradnak mozdulatlanok, hanem reszketnek, mert a meleg eltűnik belőlük. A vérral telített részek pedig a vér nagy sokasága miatt ugyancsak reszketnek, mert megnövekedve a vér által, nem képesek mozdulatlanok maradni. A lázokat ástítás előzi meg, mivel nagy mennyiségű levegő gyűlik össze, és egy tömegben felfelé haladva kényszeríti és kinyitja a száját, erre ugyanis könnyen járható a kivezető út. Mert ahogyan a kádból a gőz felszáll, amikor a víz forr, úgy távozik el a felmelegedett testből az összegyűlt és erőteljesen kiáradó levegő a szájon át. Az ízületek is elgyöngülnek a láz előtt, mert a felmelegedett inak szétválnak. Amikor már összegyűlt a vér nagyobb része, újra felmelegszik a levegő, amely a vért lehűtötte, mert felülkekedik rajta a meleg. (30) Tüzezzé és víztelessé válva az egész testben forróságot hoz létre. Ebben a vér is a segítségére van, mivel feloldja azt, ami tüzezzé vált, és ebből levegő keletkezik. Miután a test pórusaihoz odaáramlik a levegő, izzadság jön létre. Ugyanis az összesűrűsödött levegő vízzé válik,¹⁴ és a pórusokon áthatolva eltávozik ugyanazon a módon, ahogy a felforrított vízből a gőz: amikor felszállás közben egy szilárd dologba ütközik, telítettebb lesz és összesűrűsödik, és cseppekben távozik a fedő alól.¹⁵

A fejfájás a lázzal együtt keletkezik a következőképpen. A vér útja a fejben leszűkül, ugyanis az erek levegővel telnek meg, s ezek megtelése és felfújódása okozza a fejfájást. Ugyanis a szorongatott vér, forró lévén, erővel nem képes áthatolni a szűk utakon, mert sok gát és akadály van az útjában. Ezért jön létre lüktetés a halántékban.

IX. Tehát ez az oka a láznak, valamint a lázzal társuló fájdalmaknak és betegségeknek. Az, hogy a többi betegségnek,

mint amilyen a bélelzáródás és a kólikák, szintén a levegő az alapja, úgy vélem, mindenki számára nyilvánvaló. Ugyanis minden ilyesfélének az oka a levegő áthaladása. Mert amikor ez [ti. a levegő] bekerül a puha részekre, a szokatlan és érintetlen helyekre, áthatol a húson, miként a nyílvessző. Egyszer a test alsó részeibe ütközik, máskor a lágyékba, megint máskor mind a kettőbe. Ezért a felmelegedett részek kívül izzadással megkísérlik enyhíteni a fájdalmat. Mert az izzadás hője által megrikulva a levegő áthalad a testen, s így szünteti meg a fájdalmat.

X. Valaki itt felvethetné: de hát hogyan jön létre a folyás a levegő révén? Vagy a mellkas körüli vérzéseknek mi módon lehet oka a levegő? Úgy vélem, ki tudom mutatni, hogy ezeket is a levegő okozza. Amikor a fej körüli erek megtelnek levegővel, először a fej nehezedik el az öt szorongató levegő által. Ezután összetolul a vér, mert nem képes széteszlani az utak szűkössége miatt. A vér leghígabb része az ereken keresztül kisajtolódik. Ez a folyadék, amikor nagy mennyiségben felgyülemlik, más pórusokon keresztül áramlik ki, s ahová az összegyűlt vér eljut a testen belül, ott betegséget támaszt.

Ha tehát a szembe érkezik, a szem fog fájni, ha pedig a fülekbe, ott jön létre a betegség. Ha az orrra kerül, nátha alakul ki. Végül ha a mellkasba jut, rekedtségnek nevezzük. Mert ha a nyálka (*phlegma*) szokatlan helyekre jutva keserű nedvekkel keveredik, gennyesedést vagy gyulladást okoz. A torokba érkező nyálka, lévén a torok puha, keménységet kelt, ugyanis a belélegzett levegő a torkon keresztül jut a mellkasba, és ugyanazon az úton is távozik. Amikor az alulról érkező levegő össze-találkozik a lefelé áramló nyálkával, akkor köhögés támad, és felfelé tör a nyálka. Mivel ez így van, a torok elgennyesedik, érdessé válik és felmelegszik, és meleg lévén, elvonja a fejből a vizet. A fej pedig ugyanígy a test más részéről veszi fel a torkon keresztül az ott lévő nedvességet. Amikor tehát a folyadék kifolyik a megszokott úton, és a pórusok átjárhatóvá válnak, már mindenfelé elterjedt a mellkasba is. A keserű nyálka¹⁶ elérkezve a húshoz, ott is gennyesedést okoz és felszakítja az ereket. Amikor pedig a vér kiárad más helyekre, sokáig ott maradva és megrohadva gennyesedést okoz, és sem felfelé nem képes fel-fakadni, sem lefelé kitörni. Meredeken fölfelé ugyanis nem könnyen járható az út a folyékony dolgok számára, lefelé pedig a rekeszizom sövénye képez akadályt. De miért van az, hogy a folyadék egyszer magától feltör, máskor pedig csak fájdalom árán? (40) Magától akkor tör fel, amikor a levegő magától érkezően az erekbe, szűkössé teszi a helyet, s a vér távozni tud. Ekkor ugyanis a szorongatott helyzetben lévő vér kitér és felnyitja a pórusokat, amelyekben a leginkább megalvadhat. Amikor pedig a fájdalom nagysága miatt lép fel vérzés, ezekben az esetekben is az történik, hogy a fájdalom levegővel tölti meg az ereket, mert szükségszerű, hogy a fájdalmas helyeket levegő foglalja el. A többi eset hasonló lesz az elmondottakhoz.

XI. Mindenféle repedés (*rhégmata*) a következőképpen jön létre. Amikor a hús részei erő hatására elválnak egymástól, ebbe a hasadékbba behatol a levegő, s ez okozza a fájdalmat.

XII. Ha a levegő a húson keresztül áthaladva meglazítja a test pórusait, ezt a levegőt folyadék követi, amelynek útját a levegő készítette elő. Miután a testet átítatta a nedvesség, a hús meglágyul, s a duzzanat (*oidéma*) lemege a lábszárbá. Ezt a betegséget nevezik vízkórnak (*hüdrópsz*). A legfőbb jele annak, hogy e betegség oka a levegő, ez: azok, akik már a végső stádiumban vannak, felduzzadnak és legyengülnek a víztől. A has-

üregből kiürülő víz eleinte soknak látszik, idővel azonban kevesebbé válik. Nyilvánvaló tehát, hogy mi ennek az oka: az, hogy a víz eleinte tele van levegővel; mert a levegő nagy tömeget képes befogadni. Amikor a levegő távozik, csak a víz marad, s ezért látszik kevesebbnek, holott azonos mennyiségű. Ennek más bizonyítéka is van: ugyanis a teljesen kiürült hasüregben legkésőbb a harmadik napon újra telítődés következik be. Márpedig ugyan mi töltené meg a hasat, ha nem a levegő? Mi más volna képes ilyen gyorsan megtölteni? Az ital nem, mert az ilyen nagy mennyiségben biztosan nem jut a testbe. Nem okozhatja a hús sem, még akkor sem, ha feloldódik. Marad még a csont, az inak és a bőr, de ezek egyikéből sem következhet be a víz gyarapodása.

XIII. Elmondtuk tehát a vízkór okát. De még a gutaütések és a bénulások is a levegő által keletkeznek. Amikor ugyanis nagy mennyiségű és hideg levegő hatol be az izmokba, azok felfújódnak és érzéketlenné válnak. Ha az egész testen nagy mennyiségű levegő fut keresztül, az egész test megbénul, ha csak valamelyik részén, az a rész lesz béna. Ha a levegő eltávozik, megszűnik a betegség, azonban ha a levegő tartósan megmarad, megmarad a betegség is.

XIV. Úgy vélem, hogy az úgynevezett „szent betegséget”¹⁷ is ez [ti. a levegő] okozza. Ugyanazokkal az érvekkel győztem meg magam, amelyekkel megkísérlem meggyőzni a hallgató-ságot is. Úgy vélem, hogy a testben semmi más nem járul hozzá inkább az értelemhez (*phronészisz*), mint a vér.¹⁸ Mert amikor ez a fennálló állapotban megmarad, megmarad az értelem is. Amikor azonban a vér megváltozik, megváltozik az értelem is. (10) Hogy ez így van, arra számos bizonyíték van. Először is az bizonyítja szavaimat, ami minden élőlényben közös: az álom. Amikor ugyanis az álom meglepi a testet, lehül a vér, mert az álom természeténél fogva hajlamos a hűtésre. A lehült vérnek viszont lassabbá válik az áramlása. Nyilvánvaló ez abból, hogy a test súlyossá válik és elnehezül (mert minden súlyos dolog természeténél fogva a mélybe süllyed), a szemek lecsukódnak, és az értelem állapota is megváltozik, s ilyenkor másfajta agyszülemények (*doxai*) foglalkoztatják, amelyeket álmokképeknek nevezünk. (20) Ugyanígy a részegségben,¹⁹ amikor a vér mennyisége hirtelen megnövekszik, megváltozik a lélek és vele a lélekben lévő gondolatok (*phronémata*): a meglévő rossz dolgokat elfelejti, és jó reménységgel lesz a szép jövő iránt. Sok ilyen esetet tudnék még felhozni, amelyekben a vér változásai megváltoztatják a gondolkodást. Tehát ha a vér teljes egészében zavarossá válik, az értelem is teljes mértékben kihuny. Az ismeretek és a felismerések ugyanis a szokásból erednek. (30) Amikor a jól ismert szokás területéről kilépünk, kialszik az értelmünk. Azt állítom tehát, hogy a szent betegség a következőképpen jön létre. Amikor nagy mennyiségű levegő az egész testben az összes vérrel keveredik, sok akadály keletkezik sok helyen szerte az erekben. Miután tehát a vastag és sok vérrel teli ereket megterheli a nagy mennyiségű levegő, s azok ebben az állapotban maradnak, a vér nem áramlik szabadon. Van, ahol megáll, máshol lassan halad át, megint máshol sebesen. A vér áramlása különböző mértékű lesz az egész testben, s így sokféle különbség jön létre. (40) Az egész test mindenütt rángatózik, és rázkódnak a test azon részei is, amelyek engedelmessé válnak a vér háborgásának és zavarának, és így mindenféle kicsavarodást okoznak. Ezzel egyidejűleg a beteg teljesen érzéketlenné válik, a mondottakra süket, a jelenlevő dolgokra vak, s érzéketlen a

fájdalmak iránt. Ennyire felkavarja a vért a felkavarodott levegő és ennyire beszennyezi. Ilyenkor nagy valószínűséggel hab fröccsen ki a szájon. Mert az ereken áthatolva a levegő visszatér, és magával viszi a vér legkritikább részét. A levegővel keveredett folyadék kifehéredik. Ugyanis a vékony hátrákon keresztül átlátszik a levegő, lévén tiszta. Ezért látszik teljesen fehérnek a hab. Mondjuk el most, mikor szünetel a betegség és a hideglelés azoknál, akik ennek a betegségnek a fogságában vannak. Amikor a test a fájdalmak által megedződve felmelegszik, felmelegszik a vér is. A felmelegedett vér felmelegíti a levegőt, a felmelegedett levegő szerteáramlik, és feloldja a vér dermedtségét, majd egy része távozik a belső levegővel, más része a nyálkával. Miután a hab eltávozik és

visszaáll a vér állapota, s nyugalom támad a testben, megszűnik a betegség.

XV. Nyilvánvaló tehát, hogy a levegő igen nagy szerepet játszik minden betegségben, s az összes többi dolog csak járulékos és másodlagos ok. Hogy a levegő az oka a betegségeknek, nyilvánvalónak tűnik számomra. Ígéretemhez híven elmondtam tehát, hogy mi a betegségek oka, és kimutattam, hogy a levegő uralkodik minden más dologban is, és az élőlények testében is. Végigvezettem a beszédet a közismert betegségeken,²⁰ amelyek esetében a feltevés helyesnek bizonyult. Mert ha az összes betegségekről beszélnek, az előadás ugyan hosszabb lenne, de igazabb vagy meggyőzőbb semmiképp.

Szabó Mária fordítása

Jegyzetek

- 1 A *doxa* (vélekedés) filozófiai terminus, amely gyakran a nem valódi tudást, a látszatismeretet jelöli, s a valódi tudással (*episztemé*) áll szemben. Szövegünk szerint a sarlatánok és kuruzslók csak vélekedéssel rendelkeznek, és nem valóságos mesterségbeli tudással, az ő működésük az oka annak az ellenséges magatartásnak, amely a valódi orvosokkal szemben is kialakult.
- 2 Ahogy az első filozófusok keresték azt a végső alapelvet, amiből minden ered, ami minden világon lévő dolognak az oka, úgy *A levegőről* szerzője is a legfontosabbnak az ok ismeretét tekinti. Meg kell találnunk, mondja, hogy mi az az egyetlen ok, amely minden betegség kiváltója. Gondolkodása rokonságot mutat a legrégebbi preszókratikus filozófusokéval, akik egyetlen őselvből próbálták levezetni a világon lévő összes dolgot – ami persze azzal a nehézséggel jár együtt, hogy miként magyarázzák meg a világon lévő dolgok sokféleségét. Ugyanakkor nagyon mainak is tekinthető az az elgondolás, hogy amennyiben ismerjük valamely betegség okát, akkor tudni fogjuk a helyes gyógy módot is.
- 3 Itt óhatatlanul Hérakleitosz ellentétékről szóló tanítását jut eszünkbe, és különösen a 111. töredék: *A betegség az egészséget teszi kellemessé és jóvá, az éhség az elteltséget, a fáradozás a megpihenést.*
- 4 A táplálék tehát szilárd, folyékony és a levegő. A szerző a testen belüli levegőt nevezi *pneumának* vagy *phüszának*, míg a testen kívüli az *aér*. Mint láttuk, a *pneuma* általában a lélegzet-lélek, a test élte-tője. A *phüsz* is jelent levegőt vagy lélegzetet. Az *aér* kifejezést a föld körüli levegőre használták, az éghez közelebbi tiszta, isteni természetű, tüzes levegő neve az *aithér*. A szövegben előfordul még az *anemosz*, a szél, mint a levegő erejének és hatalmának egyik kifejezője.
- 5 Itt a szerző a *dünamisz* kifejezést használja, amely igen sokrétű filozófiai fogalom. Alapjelentése ‘erő, hatalom, képesség’. Használata és jelentése az egyes filozófiai szerzőknél eltérő, gondoljunk pl. a platóni vagy arisztotelészi *dünamisz*-fogalomra.
- 6 A levegőnek itt is, akárcsak Anaximenésznél és apollóniai Diogenésznél, vallásos értelmezése van. A szerző költői, szinte vallásos ihletettséggel írja le a levegő hatalmát a mindenségben. Eközben átveszi Anaximenésznek azt a tanítását is, hogy a földet a levegő tartja fenn. A levegő isteni természetére vonatkozóan vö. Aiszkhülosz, *Leláncolt Prométheusz* 88, ahol a levegő legfelsőbb rétegét, a tiszta, tüzes természetű isteni aithért így szólítja meg Prométheusz: *Ó, halhatatlan éther, gyors szárnyú szelek*. Euripidész tragédiájában, a *Trójai nőkben* (884–886) Hekabé egy istenséghez könyörög, akit Zeusszal tesz egyenlővé, és csaknem azokkal a szavakkal szólítja meg, amelyeket Anaximenész és *A levegőről* szerzője is használ: „föld ura, amelyen a föld alapul.”
- 7 Abból a nyilvánvaló tényből kiindulva, hogy az élők lélegeznek, a holtak pedig megszűnnek levegőt venni, kézenfekvő a levegőt az

élet princípiumának tekinteni. Nyilván ez a felismerés vezérelte Anaximenészt is, amikor a levegőt tette meg minden dolog *arkhéjának*, azaz őselvének vagy okának.

- 8 Tehát a szerző a láz két fajtáját különbözteti meg: az egyikre a *loimosz* kifejezést használja, amely rendszeren dögvészt jelent, de jelenthet más járványos betegséget is; itt az általánosabb járvány fordítás mellett döntöttem. A *loimosz* valamilyen járvány következtében, azzal együtt fellépő, nagyszámú megbetegedést okozó láz. A másik a nem járványszerű, helytelen életmód okozta lázas állapot. Amint a szerző megjegyzi, a láz mindenféle más betegséghez társulhat. A két leggyakoribb lázas állapottal járó betegség az ókori Görögországban a malária és a tüdőbaj volt. A maláriás láz leírására a *Hippokratészi Corpus* írásaiban a *phriké* és a *rigosz* szavakat, illetve ezek származékait használták, mint ahogy *A levegőről* szerzője is, ami megint csak hozzáértését mutatja.
- 9 Itt utalhatunk apollóniai Diogenész már részben idézett 5. töredékére arra a részére, ahol a filozófus a levegő számos módozatáról beszél, a sokfajta differenciálódásról, amelynek révén az élőlények is sokfajtaúak és számosak, és differenciálódásaik sokasága miatt nem hasonlítanak sem alakjukra, sem életmódjukra, sem élelmükre nézve (Kirk–Raven–Schofield, *A preszókratikus filozófusok* 622–623). A szubjektív különbségek az okai annak, hogy ami jó az egyiknek, az árt a másiknak. Már többször hangsúlyoztam az ellentétek szerepét ebben az írásban és hasonlóságát a hérakleitoszi filozófiához; ezzel kapcsolatban ismét egy Hérakleitosz-töredéket idézhetünk: *A tenger a legtisztább és legmocskosabb víz, a halaknak iható és életben tartó, az embereknek ihatatlan és halálos.* (B 61.)
- 10 A közösen, tehát az epidémikusan fellépő lázat a levegő szennyezettsége, a *miaszma* okozza. Az *epidémia* szót nem abban az értelemben használták, mint ahogy ma használjuk, hiszen a mikroszkóp felfedezése előtti időkből a fertőzések okairól mit sem tudtak. Epidémiának nevezték az egy helyen, egy időben, nagy számban fellépő betegségeket. A *miaszma* szó, amelyet a tisztátalanság vallásos kifejezésére alkalmaztak, itt fordul elő először orvosi kontextusban. Már esett szó a jóslásról, amelynek itt egy másik aspektusát vesszük szemügyre, ti. azt, hogy megmagyarázza az egyéni és a kollektív tisztátalanság (*miaszma*, *akatharszia*) okát, és megmondja, hogy hogyan lehet a megtisztulást elérni. Gondoljunk itt az *Iliasz* I. énekére vagy az *Oidipusz királyra*. Mindkét esetben dögvész tör ki az akhájok, illetve a Thébai-beliek között, s a jósok feladata, hogy megmondják, mivel lehet a megtisztulást elérni, azaz mivel lehet Apollónt mint a dögvész okozóját kiengesztelni. A *katharszisz*nak, a tisztításnak többféle módszere volt ismeretes: varázslat, áldozat bemutatása, vérbűntől való megtisztítás, szertartások (*pharmakon*). A prognózisoknak hasonló a funkciója (bár prognó-

- zisokkal szövegünk nem foglalkozik), hogy ti. hogyan lehet az egyéni vagy kollektív tisztátalanságot megszüntetni, pl. purgálásal (*katharszisz*) vagy gyógyszerrel (*pharmakon*). Itt ugyanazokat a terminusokat találjuk, mint a jóslatoknál. Szövegünkben is a *miaszma* szó a levegő tisztátalanságának erősen rituális értelmében használatos, ami teljesen összhangban áll a levegő isteni természetéről fentebb mondottakkal. A *miaszma* szó nagyon ritkán jelent nem rituális fertőzöttséget, vö. Galénosz, *Diff. febr.* 7. 289 sk.
- 11 Az életmódról vagy diétáról több írás is található a *Corpusban*, pl. *A diétáról (Peri diaitész)*, *Az akut betegségekben követendő életmódról (Peri diaitész oxéon)*, *Az egészséges életmódról (Peri diaitész hügieinész)*, *Az italok használatáról (Peri hügrón khrésziosz)*, *A táplálékról (Peri trophész)*, ez utóbbi szöveg egy aforizmagyűjtemény). A görög orvosok korán felfedezték az egészséges életmód, a mértékletes evés-ivás kerülése, a testedzés, a levegőváltás jelentőségét és gyakran javasolják az életmód megváltoztatását a gyógyulás érdekében.
- 12 Itt az emésztésre a *pesszetai*, 'főni' igét használja a szerző, tehát azt a tanítást fogadja el, amely az emésztés folyamatát a hővel társítja, s amely szerint az emésztés *pepszisz*, azaz „főzés”. Ez a folyamat vezet aztán a *kraszisz*hoz, azaz a testnedvek teljes összeolvadásához. Mások szerint az emésztés rothadás.
- 13 Ennek a résznek a megírására talán a dél-itáliai Hippón tanítása hatott, akivel a Londoni névtelen külön is foglalkozik (11. 22). Szerinte mindennek a kezdete és magyarázata a nedvesség, a betegséget és az egészséget is nedvek mennyiségére kell visszavezetni. Hippón a lelket a test különösen nedves részébe, az agyba helyezi. A lélek táplálásáról a légzéssel bekerülő hideg és nedves elem gondoskodik, ez hűti le a szív körüli meleget, különben elégnénk. Hippón szerint az egész élet hűtési folyamat.
- 14 A világ dolgainak egyetlen őselvből való levezetésének az volt a következménye, hogy az első filozófusok nehezen tudtak választ adni arra a kérdésre, miért olyan változatos a világ, az egy alapelvből hogyan jön létre a világon lévő dolgok sokfélesége. Anaximénész volt az első, aki megpróbált választ adni erre a kérdésre, mégpedig a sűrűsödés és a ritkulás fogalmainak bevezetésével. Szerinte a levegő sűrűsödésekor jön létre a szél, majd felhő, víz, tovább sűrűsödve föld, kő stb. lesz belőle, a levegő ritkulása folytán pedig tűz keletkezik. A szerző ezen a ponton hűten követi Anaximénész elméletét, hogy ti. a levegő sűrűsödése folytán vízzé válik.
- 15 A fenti szövegrész az előbb említett Anaximénészen kívül még két másik ókori szerző tanításán alapul. Az egyik krotóni Alkmaión, akinek tanítása a vért vezető és a levegővel telt erekről végig uralja az értekezést. Alkmaión tanítását veszi át Empedoklész is, aki szerint a ki- és belégzés annak következtében megy végbe, hogy vannak bizonyos erek, amelyekben vér van ugyan, de nincsenek tele vérrrel. Ezek a külső levegőre nyíló pórusokkal vannak ellátva. Ezek a nyílások kisebbek, mint a szilárd testek részecskéi, de nagyobbak, mint a levegő részecskéi. Ezért amikor a vér természeténél fogva föl-alá mozog, lefelé mozgásakor beáramlik a levegő – ez a belégzés –, fölfelé mozgásakor pedig kiront a levegő – ez a kilégzés. A folyamatot Empedoklész a vízóra működéséhez hasonlítja (Arisztotelész, *A légzésről* 7; Empedoklész 100. fr.). *A levegőről* szerzője hasonló módon írja le a vér és a levegő áramlását a testen belül.
- 16 A szerző szerint a betegségek másodlagos okai a testnedvek, ha ti. a nyálka (*phlegma*) keserű nedvekkel keveredik (itt nyilván az epéről van szó), gennyesedést és gyulladást okoz. A hagyományos négy testnedv közül itt három szerepel: a nyálka, az epe és a vér; ez is a mű korai datálását implikálja. A *Corpus* egyik legrégebbi írása, *A régi orvostudományról* című arról beszél, hogy a test tartalmaz bizonyos nedveket (*khümoi*), amelyek bizonyos erővel (*dünamisz*) rendelkeznek. A testnedvek száma ebben az írásban még meghatározatlan. Hippón szerint a testnedvek megfelelő minősége az egészség oka; Philolaosz azt tanítja, hogy a betegségek okai a vér, a nyálka és az epe; a szardiszi Thraszümakhosz pedig a vért, a nyálkát, az epét és a gennyet teszi meg a betegségek okainak. Menekratész szerint a test vérből, epéből, lélegzetből vagy levegőből és nyálkából áll, s az egészség ezek harmóniája. *A betegségekről* I. könyvének írója azt állítja, hogy az összes betegségeket az epe és a nyálka okozza. *A betegségekről* IV. 51-ben viszont már négy testnedvet találunk: az epe, a nyálka, a vér és a hüdropsz (ami nem víz, de valami vizes vagy nedves). A négy, klasszikussá vált testnedvről (vér, nyálka, fekete epe és sárga epe) először *Az ember természetéről* című írásban olvashatunk, amelyet Arisztotelész Polübosznak, Hippokratész vejének, Menón pedig magának Hippokratésznek tulajdonított.
- 17 *A Hippokratészi Gyűjtemény* egy másik írása ezt a címet is viseli: *A szent betegségről*. Ez az írás elutasítja a betegség isteni eredetét, és a betegségek természetes eredete mellett érvel. Szerzője azt a diogenészi tanítást fogadja el, hogy az emberi értelem a levegőnek tulajdonítható.
- 18 Annak ellenére, hogy az írás szerzője a levegő isteni és mindenható természetét hirdeti, mégsem fogadja el a diogenészi tanítást, amely szerint az értelemnek is a levegő az oka. Diogenész szerint a gondolkodás a tiszta és száraz levegő révén valósul meg. Diogenész, Hérakleitoszhoz hasonlóan, a nedvességet az értelem, a lélek ellenségének tartja: a nedvesség elveszi az ember eszét. Az állatok azért rendelkeznek alacsonyabb értelmi szinttel, mert a földhöz közeli, kevésbé tiszta levegőt lélegzik be és a táplálékuk is nedvesebb. A madarak ugyan tiszta levegőt szívnak be, de a halakhoz hasonló a természetük, ezért nem rendelkeznek magasabb szintű intelligenciával (Theophr. *Sens.* 39. 40–44). *A levegőről* szerzője különös módon egy másik hagyományhoz csatlakozik, nevezetesen Empedoklész tanításához, aki a vért tartotta az értelem székhelyének. Szerinte a szív körüli vér a gondolkodás helye (Emp. 105. fr.) és a vérünkkel gondolkodunk, mert ebben a legmegfelelőbb a négy elem (tűz, víz, föld, levegő) aránya (Emp. 107. fr.). *A levegőről* szerzője is úgy véli, hogy amíg a vér változatlan állapotban megmarad, addig megmarad az értelem is, a vér változása az értelmet is megváltoztatja.
- 19 A részegséget számos ókori szerző hozza fel példának a lélek normálistól eltérő működésére. Hérakleitosznál a száraz lélek nedvessé válása okozza részegségben az értelem megváltozását. Lásd pl. a 117. töredéket: *A részeg férfit serdületlen fiú vezet, botladozik, nem veszi észre, hova lép, mert nedves a lelke*. Diogenésznél szintén a nedvesség okozza az értelmi működés csökkenését: *A gondolkodás, mint mondtuk, a tiszta és száraz révén valósul meg. A kipárolgás ugyanis gátolja az elmét. Ezért alvás közben, részegen és jóllakottan kevésbé gondolkodunk*. (Theophr. *Sens.* 44.)
- 20 A betegségeket az ókori orvosok a tüneteknek megfelelően osztályozták. A pestisre és más ragályos kórokra a *loimosz* szóval utalnak. A meghűlések, lázzal vagy anélkül, elég hétköznapiak voltak az ókorban is, de nem tudni, hogy influenza volt-e akkoriban. Az influenza gyakori következménye a *pneumonia*, a tüdőgyulladás, ezt a betegséget igen jól ismerték. A tüdővész (*phthiszisz*) az egyik leggyakrabban említett betegség a *Corpusban*, amelyet fertőzőnek tartottak. A mária igen elterjedt volt az ókori Görögországban, amelynek számos változata előfordult; a szerzők leírják a mindennapos, harmadnapos és negyednapos váltólázat, ugyanígy a különböző mentális zavarokat, a delíriumot és az *eriszipelaszt* (orbánc), amelyet megkülönböztettek a *phlegmónétól*. A hasmenés és a vérhas szintén elterjedt betegségek voltak. A felsorolás itt sem teljes, de talán ezek voltak a leggyakoribb betegségek.